

IRINA NASTASĂ-MATEI

A BESSZARÁBIAI NÉMET KISEBBSÉG 125 ÉVE

Ute Schmidt: *Basarabia. Coloniștii germani de la Marea Neagră*, Editura Cartier, Chișinău, 2014, 420 oldal

Túlzás nélkül állíthatjuk, hogy az olvasókat olykor az alternatív szférát is érintő releváns és ugyanakkor rendkívül érdekes írásokkal meglepő német történész, Ute Schmidt könyvének megjelentetése – amely a Cartier kiadó jóvoltából most már román nyelven is olvasható – rendhagyó kiadói eseménynek minősül. Valójában a legjelentősebb írás a besszarábiai német kisebbségről, amelyet a történetírás a régió többi etnokulturális csoportjához és főként a délkelet-európai német közösségekhez viszonyítva eléggé elhanyagolt. A kötet érdeme, hogy felvázolja egy, a Fekete-tengertől északra megtelepült népcsoport 125 éves egzisztenciájának történetét – politikai, kulturális, társadalmi, sőt helyenként antropológiai szempontból –, és a téma iránt érdeklődő szakmának hasznos információkat szolgáltat anélkül, hogy elriasztaná a nagyközönséget, amely talán csak most szerez tudomást e közösség létezéséről és sorsáról.

A menekülés és a kiutasítás története

A javarészt Délnyugat-Németországból, de Poroszországból, Mecklenburgból, a lengyel, magyar vagy szerb területekről származó német telepesek a háborúk, szárazság és éhínség elől menekülve, illetve vallásszabadságra vágyva a 19. század kezdetén a Fekete-tengertől északra levő területeken – Besszarábiában – telepedtek le, jobb életfeltételek reményében és az I. Sándor orosz cár által ígért privilégiumok csábításának engedve. Besszarábiában azonban az anyaországtól eltérő klímájú földrajzi övezet és számukra szokatlan politikai-társadalmi struktúra fogadta őket, amelyekhez a remélnél sokkal nehezebben alkalmazkodtak.

Bár nem vonhatjuk kétségbe az orosz kormányzat jó szándékát, amely az új telepesekben példaképet vélt Besszarábia többi lakossága számára, és remélte, hogy komolyságukkal és szorgalmukkal ösztönzik majd szomszédait, ugyanakkor a szervezetlenség, a helyi hatóságok magatartása és a szegénység megnehezítette a cári területre érkező első telepesek életét. Korabeli krónikások kiváló forrásokat szolgáltatnak, amelyekből kitűnik az első besszarábiai német generáció által eltűrt

szenvedés.¹ Ebből kifolyólag elsősorban a nehezen elviselhető klíma és a tartós szárazság miatt több tízezer német számára a besszarábiai tapasztalat a letelepedés után két-három évtizeddel véget is ért, s e telepések Dobrudzsába – a Duna és a Fekete-tenger között fekvő területre –, Szerbiába vagy Havasalföldre költöztek. Egy besszarábiai közmondás szerint a telepések nem remélhettek mást, mint „az elsők a halált, gyermekeik a hiányokat, unokáik a kenyeret”.²

125 év besszarábiai létezés alatt az itteni németek többször választották a száműzetést. Az első jelentősebb kivándorlási hullám 1874–1875 között volt,³ amikor korlátozták a német telepések autonómiáját, a közigazgatásban megkövetelték az orosz nyelv használatát, az iskolákban pedig kötelezővé vált az orosznyelvtanulás, és törölték a németek néhány privilégiumát, főként a katonai szolgálat alóli mentességet. Egy újabb kivándorlási hullám – főként Észak-Amerika, Dél-Amerika vagy Kanada irányában – a múlt század elején indult el, az orosz-japán háború idején (1904–1905), amely kedvezőtlen gazdasági helyzettel és némi belföldi feszültséggel is egybeesett. Jelentős számban hagyták el a németek Besszarábia területét azután is, hogy Besszarábia orosz fennhatóság alól román fennhatóság alá került 1918-ban, amikor a számukra kedvezőtlen földreformmal (1921), az állam hatékony elrománosítási politikájával, illetve az 1929-es gazdasági válsággal küszködtek. Következésképpen csupán egy fél évszázad folyamán „Besszarábiából legalább kétszer annyi német vándorolt ki, mint amennyi 1814–1837 között ideérkezett”.⁴

A Fekete-tengertől északra azonban a német egzisztencia hirtelen véget ért 1940 júniusában, amikor Besszarábia ismét orosz hatalom alá került, s a szovjet csapatok bevonultak, a német kisebbséget kitelepítették. Nem Németországba, ahogy várták és remélték: az egykori telepések arra voltak ítélve, hogy a világháború idején a nácik érdekeit szolgálják és a Harmadik Birodalom által elfoglalt területeket kolonizálják. Miután hónapokon át „lehallgatási és megfigyelési légerekben”, illetve kiközvetítői légerekben tartották őket,⁵ főként a nácik által elfoglalt Lengyelország területére – Wartheland körzetbe – telepítették, majd csak 1945-ben kerültek vissza az anyaországba katonai menekültekként. A besszarábiai németeknek több mint 10%-a (kb. 10 ezer fő) nem élte túl az 1940–1945 közötti repatriálást és menekülést.

¹ SCHMIDT, Ute: *Basarabia. Coloniștii germani de la Marea Neagră*, Editura Cartier, Chișinău, 2014, 89–92., 101–104. p.

² *Uo.*, 14. p.

³ *Uo.*, 251. p.

⁴ *Uo.*

⁵ *Uo.*, 325. p.

A közösség sajátosságai

A besszarábiai németek közösségi élete, az összes délkelet-európai német közösségekéhez hasonlóan, a templom köré szerveződött. Többségükben evangélikusok (lutheránusok) voltak, csak néhány kolónia őrizte meg katolikus hitét. A hit mellett, amely a német identitás alapvető eleme (a lakosság többi része más vallású, főként görögkeleti hitű volt), az egyház fontos szociális és jótékonyági szerepet játszott a közösség életében, hiszen a protestáns erkölcsöt és a hagyományos értékeket terjesztette, s ezáltal szigorú társadalmi ellenőrzést gyakorolt, melynek eredményeként fokozódott a kisebbségi közösség összetartozása.

A besszarábiai német oktatási rendszer is az egyház köré szerveződött, s ez a tény is megkülönböztette a német közösséget a lakosság többi részétől. A térségben lakó többi nemzetiséghez viszonyítva, amelyekre (a zsidók kivételével) az általános írástudatlanság volt jellemző, a német telepesek számára már a kolonizáció első éveiben elsőbbséges volt az iskolák megszervezése, gyermekeik nevelésének biztosítása érdekében. 1918-ig a németek autonómiával bírtak az iskolaalapítás és -szervezés terén. Mi több, saját iskoláztatási szabályokat dolgoztak ki, amelyek például 1839-ben előírták a kötelező iskolalátogatást 7 éves kortól 14 éves korig. Ily módon egy analfabéta közegben, 1846-ban a Fekete-tengertől északra lakó német közösség soraiban az írástudatlanság mindössze 2%-os volt.⁶ A német kulturális autonómiát nem befolyásolta az állam eloroszosítási kísérlete sem, amely az orosz nyelv tanulásának és közigazgatásban való használatának kötelezővé tételében nyilvánult meg. „Az állami felügyeletnek való formális alárendeltség ellenére valójában a telepesek német iskolái továbbra is az Egyház befolyása alatt maradtak. Nem vált valóra a besszarábiai német iskolák ijesztő eloroszosítása.”⁷

A Fekete-tengertől északra letelepedett német kolóniákra sajátosan jellemző, hogy – a többi dél-európai német kisebbségtől eltérően – nem hoztak létre urbánus kultúrát. Mivel rendkívül termékeny talajú övezetben telepedtek le, életmódjukat a mezőgazdaság határozta meg, például 1930-ban a német telepesek 82%-a, azaz négyötöde továbbra is mezőgazdasággal foglalkozott, főként gabonatermesztéssel, szarvasmarha-tenyésztéssel és szőlőtermesztéssel. A mesterségek űzése és az ipar másodlagos tevékenysége volt a telepeseknek, s ezek is a mezőgazdasági foglalkozásokhoz kapcsolódtak, így elsősorban a mezőgazdasági technika és ipar fejlődött ki.

Figyelemre méltó Ute Schmidt betekintése a német telepesek élet- és egzisztenciális feltételeibe. Mivel konzervatív, tradicionalista közösséggel állunk szemben, amelyben az egyház központi szerepet töltött be, a bessz-

⁶ *Uo.*, 150. p.

⁷ *Uo.*

arábiai német falvak lakossága nagyon fiatal volt. A válás jelenségét alig ismerték, és minden családban sok gyermek született. Érdekes a falutípusok és szervezésük, valamint a mindennapok sajátos elemeinek leírása is. Szó esik a jégpincékről vagy jégvermekről, amelyek nemcsak ebben a régióban, hanem a szászok lakta egész Kárpát-medencében megtalálhatók, valamint az orosz térségre jellemző nyári konyhákról. Úgy véljük, hogy a források – pontosabban a Harmadik Birodalom egyetemi hallgatóinak etnobiológiai tanulmányai –, amelyeket a szerző a német falvak életfeltételeinek kutatásában felhasznált, olyan kivételes tanúbizonyságok, amelyeket sokkal jobban ki kellene aknázni (természetesen bizonyos etikai körülményekkel) nemcsak az Ute Schmidt által kutatott vetületeiben, hanem a kelet-európai német etnikumúakra vonatkozó náci politikák minél alaposabb feltárása érdekében is.

Az autonómia és korlátai

Besszarábiába érkezésükkor a német telepeseknek különféle privilégiumokat ígértek, mint például a helyi autonómia, s ezt a privilégiumot – a politikai kontextustól függően többé-kevésbé – élvezhették is 1940-ig, a Besszarábiából való kitelepítésükig. Kezdetben helyzetük eléggé bizonytalan volt az orosz hatóságok szervezetlensége és korrupciója miatt. Majd 1860–1870 között az eloroszosítási politika alanyaivá váltak, az egyházi iskolákban kötelező lett az orosz nyelv oktatása, s a helyi közigazgatásban kizárólag az orosz nyelvet lehetett használni. Az első világháború kirobbanását követően helyzetük tovább romlott: az orosz hatóságok, mivel *belső ellenségeknek* tekintették őket, vagyonuk kisajátításán és szibériai deportálásukon dolgoztak, s ettől csak az 1917. februári orosz forradalomnak köszönhetően menekültek meg, amelynek nyomán újraértékelték az orosz állam kisebbségekkel kapcsolatos álláspontját.

1918–1940 között, amikor Besszarábia román fennhatóság alá tartozott, az itteni németek elveszítették privilégiumaik egy részét, közigazgatási és kulturális autonómiájukat korlátozták. A Nagy-Románia területén élő többi német csoporthoz hasonlóan a besszarábiai telepeseket súlyosan érintette a földreform – mely szerint a 100 hektárt meghaladó földterületeket kisajátította az állam, és megtiltották a földvásárlást, ami drasztikusan korlátozta gazdasági fejlődési potenciáljukat –, az egyházi iskolák szekularizálása, valamint az állam intenzív elrománosítási politikája, amely elsősorban az iskolák és az adminisztráció államosítását jelentette, hiszen a besszarábiai németek el sem voltak ismerve kompakt közösségként (ebben a kedvezményben csak az erdélyi szászok és magyarok részesültek). Így tehát ez az időszak, míg Besszarábia román fennhatóság alá tartozott, a Fekete-tengertől északra élő

németek számára kedvezőtlen volt, főként a régi orosz kormányzat idején élvezett autonómia és privilégiumok megőrzéséhez képest.

E kötet tematikája magától értetődően rendkívül bonyolult, azt nem lehet néhány analitikus mondatban összefoglalni. Az alig több mint 400 oldalas könyv bemutatja a Fekete-tengertől északra élő egyik népcsoport évszázadot meghaladó politikai, társadalom- és kultúrtörténetét, ami már önmagában nagyon széleskörű téma. Ez a kötet kimagasló érdeme, de ugyanakkor némi frusztrációt is kivált az olvasóban. Mert bizonyos témák túltárgyaltak, bár kevésbé relevánsak, míg más, *vitatott* témákat a szerző felületesen kezel vagy figyelmen kívül hagy. Ilyen például a besszarábiai németek álláspontja a nácizmussal és a *megújulási mozgalommal* szemben, melynek esetében egyáltalán nem tér ki a fennálló feszültségekre és a kisebbségek mentalitás- és identitásváltására. Mi több, néha bizonyos helyzeteket és folyamatokat a szerző nem elemez részletesen és nem problematizál, bár ez szükséges lenne a történelmi jelenség minél átfogóbb és világosabb megértéséhez. Másrészt mindez érthető és elfogadható egy ilyen széleskörű témával foglalkozó kötet esetén, ráadásul az 1940 utáni helyzeteket feltáró levéltári forrásokhoz nehéz hozzáférni.

Más szempontból a kötet hátrányára van a fordítás, hiszen bár hű maradt a német nyelvű alapszöveghez, nem tükrözi kellőképpen a szerző eredeti stílusát.

Mіндеzen apróbb megjegyzések ellenére, amelyek végül is elenyészők a tudás szolgálatában álló előnyökhöz mérten, a kötet az eddigi legjobb alkotás e témakörben, hiszen jelentős forrás a szakemberek számára, és értékes tájékoztató anyag a nagyközönségnek. A kötet érdeme, és ezt nem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy kiváló minőségű forrásokhoz nyúl és jelentős mennyiségű, rendkívül szuggesztív, eredeti korabeli fényképet használ fel.

(Fordította: Bara Hajnal)